

A magyar vidéki térségek jellemzői és fejlesztési lehetőségei

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

Szerzők: Perger Éva – Farkas Jenő Zsolt – Kovács András Donát

Bevezető

Napjainkra az Európai Unió tagországaiban nyilvánvaló vált, hogy a sikeres vidékfejlesztés egyik legfontosabb jövőbeni záloga a helyi erőforrások és a rurális értékek újraértelmezése lesz. Az elmúlt évtizedekben a területi differenciálódás folyamata nagymértékben előre haladt, ami azt jelenti, hogy a vidéki térségekben lokálisan rendelkezésre álló természeti és társadalmi tőke egyedi kombinációjában jelentős különbségek alakultak ki. A vidék kiegyensúlyozott fejlesztéséhez, az erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodáshoz szükség van tehát arra, hogy a különböző beavatkozások jól illeszkedjenek az egyes vidéki térségek sajátos adottságaihoz.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a lokális adottságokra fókuszáló vidékpolitikának több nézőpontot is magába kell foglalnia. Egyrészt országos, regionális és helyi szinteken is szükség van a különböző szakpolitikák eszközeinek összehangolására, másrészt figyelembe kell venni, hogy a helyi erőforrások hatékonyabb felhasználásában bizonyos komplex rendszerek kialakítása – mint pl. a lokális termelési és értékesítési láncok, vagy a megújuló erőforrásokon alapuló mikro-térségi energiahálózatok – a továbbiakban elkerülhetetlen lesz, ugyanis a „térségekben gondolkodó megoldások” hatékonyabban segíthetik a társadalmi-gazdasági-környezeti problémák együttes megoldását. Harmadrészt a helyi fejlesztéspolitikának – a lokális szereplők együttműködése és partnersége mellett – szüksége van a rugalmas illeszkedést lehetővé tevő központi iránymutatásra és támogatásra, mind az információk, mind pedig a szakértelem és a források terén.

Kiadványunk célja egyrészt, hogy elméleti háttérrel nyújtsunk a vidéki térségekben zajló folyamatok alaposabb megértéséhez, másrészt, hogy a 2013 során elvégzett „Vidékutató 2012-2013” eredményeire alapozva áttekintő képet adjunk a hazai vidéki térségtípusokról, és azok fejlesztési lehetőségeiről. Kutatásunk elméleti és módszertani alapjai széleskörű nemzetközi és hazai szakirodalmi feldolgozáson nyugszanak. Az elméleti megalapozó munkát térinformatikai és statisztikai elemzések, valamint járási esettanulmányok követték, hogy megalapozott képet kaphassunk a magyar vidéki térségek helyzetéről, a differenciáló tényezőkről és az egyes térségtípusok fejlesztési tapasztalatairól, jövőbeni lehetőségeiről.

Reményeink szerint mindezen eredmények rövid áttekintése hasznos információkkal szolgálhat a speciálisan magyar vidéki problémák tisztázásában és az ezekre adható válaszok kidolgozásában is, mind a vidékfejlesztésben járatos szakemberek, mind a téma iránt érdeklődők számára.

A vidék fogalma

A „vidék” értelmezése tudományos nézőpontoktól, kulturális viszonyoktól, történelmi helyzettől, hagyományoktól, vagy az éppen aktuális, nemzeti fejlesztéspolitikától is függ. A vidék (vagy a vidékies) kifejezés relatív fogalom, azaz leginkább a városhoz (a városiashoz) viszonyítva értelmezhető. Magyarországon így – sokak szóhasználatában – Budapesthez viszonyítva az egész ország a főváros „vidéke”, sőt ezt a nézőpontot erősíti a szintén elterjedt „vidéki nagyváros” kifejezés gyakori használata is. Leegyszerűsítve vidékies térség lehet az,

- ami nem városias,
- amelynek települései jellemzően rurális jellegűek, településszerkezetük dominánsan falusias, tanyás, központja elsősorban kisváros (vagy sajátos mezőváros),
- gazdaságának és intézményrendszerének területi koncentrációja alacsony,
- a mezőgazdaságnak, mint gazdasági ágának a dominanciája jellegzetes, sőt egyes térségekben

kiemelkedő

– társadalma pedig „vidékinek” érzi magát.

A térségek „vidékies” mivoltát erősíthetik – az agrárjellegükön túlmenően – tájképi jellegzetességeik, népi építészeti emlékeik, paraszti-kulturális tradícióik, archaikus társadalmi normáik, és hagyományaik egyaránt.

A „vidék” megnevezés alapvetően egy földrajzi egységre utal, jelentéstartalma ugyanakkor számos társadalmi-kulturális és gazdasági nézőpontot is magában foglal. Fontos, hogy a vidék meghatározása nem csupán tudományos, módszertani, hanem vidék- és területfejlesztési szakpolitikai kérdés is. Ennek oka, hogy mind az OECD, mind az Európai Unió országai kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a rurális értékek megőrzésének, azok fenntartható kiaknázásának, valamint a vidéken élők helyzetének javításának.

A vidék értelmezésében – immár 30 évvel ezelőtt – mérföldkövet jelentett Cloke és szerzőtársainak munkája, akik úgy vélték, hogy a vidékre általánosan jellemző a mezőgazdasági, erdészeti célú, extenzív földhasználat, a kihasználatlan földterületek nagy aránya és azok a kistelepülések, amelyek szoros kapcsolatban vannak a tájjal. Fő jellemzőnek vélték a lakosság identitását és attitűdjét, a vidéki ember életformáját, alkalmazkodó magatartásmódját is. (CLOKE et al. 1985). Cloke tézisei ugyan ma már sok tekintetben vitathatók és cáfolhatók, mégis még napjainkban is meghatározóan jelen vannak a vidéki térségekről való gondolkodásban.

A 90-es években váltak népszerűvé a vidék meghatározásának újszerű vonulatai; a vidék, folyamatosan változó környezeti rendszerként való értelmezése; a város-vidék, illetve a centrum-periféria kettőssége alapján történő meghatározások. Emellett fokozatosan megjelentek azok a nézetek is, amelyek a vidék fogalmát a területfejlesztés szemszögéből tárgyalták, hiszen a bővülő szubvenciók és azok minél hatékonyabb felhasználása miatt egyre fontosabbá vált a pontosabb és szélesebb körben alkalmazható vidék-lehatárolás megalkotása. Így aztán egyre nagyobb figyelmet kaptak az ún. vidéktudományok – a nyugati szakirodalomban „rural studies” – szakágai.

A vidéki térségek lehatárolása az EU-ban

Az EU-ban a „rurális” térségeket sokáig egyszerűen a városi térségek ellentétéként határozták meg. Ebben a szellemben készült az Európa Tanács által elfogadott a Vidéki Területek Európai Alapokmánya (1996) is, amelynek értelmében a vidéki térségek az ország belsejében vagy partvidékén lévő kisvárosokat és falvakat foglalják magukba. Ezekben dominánsan jelenik meg a mezőgazdaság, az erdészet és a halászat, a vidéki lakosok speciális gazdasági, kulturális tevékenysége a rekreáció és a természetvédelem, illetve a posztmodern társadalmi igényeknek megfelelő vidéki életmód is (Council of Europe, 1996).

A vidéki térségek meghatározása kapcsán az EU hivatalos statisztikai kimutatásaiban az OECD által 1994-ben megfogalmazott ajánlásokat használják. Az OECD meghatározás két területi szintet foglal magában, a településet és a NUTS 3 szintet¹. A települések szintjén vidékinek tekintik azokat a településeket, ahol a népsűrűség 150 fő/km²-nél alacsonyabb. NUTS 3 szinten pedig három csoportba sorolják a térségeket annak megfelelően, hogy a népességük hány százaléka

¹ Hazánkban a NUTS3 szintnek a 19 megye és a főváros, a NUTS2-es szintnek pedig a statisztikai régiók felelnek meg (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Észak-Alföld, Észak-Magyarország). A NUTS1-es szintet az országrészek alkotják: a Dunántúl, Közép-Magyarország, valamint az Alföld és Észak együttese.

él vidéki településeken. Ennek megfelelően a NUTS 3 térségek három csoportba sorolhatók:

- Túlnyomóan vidéki régiók: a lakosság több mint 50%-a vidéki közösségekben él;
- **Átmeneti (köztes) régiók: a lakosság 15-50%-a él vidéki közösségekben;**
- Városi régiók: a lakosság kevesebb, mint 15%-a él vidéki közösségekben.

A fenti meghatározáshoz kapcsolódóan 2005-ben regionális szinten további két szabályt is bevezettek. Amennyiben egy vidéki régióban olyan 200 000 főnél nagyobb lakosságú városi központ is található, amelynek népessége legalább a régió 25 %-át eléri, akkor a vidékiből átmeneti régióknak kell minősíteni, illetve ha egy átmeneti régióknak 500 000 főnél népesebb központi települése van, amely a lakónépesség több mint 25 %-át jelenti, akkor az átmeneti helyett városinak kell besorolni (OECD, 2009). Az OECD módszerével szemben több kritika is megfogalmazódott, így az EU Bizottsága a már 2007 előtt elindított – a vidéki térségek európai meghatározását végző – vidékkutatások folytatása mellett döntött. E munka során több, új besorolási módszert dolgoztak ki a vidéki területek pontosabb meghatározására, amelyek alapvetően modern térinformatikai módszereken alapultak, de ezek bevezetésére a vidékfejlesztési politikába végül nem került sor, sőt a 2014-es költségvetési periódussal a tagállamok teljesen a saját kritériumaik szerint határozhatják meg az EMVA források célterületeit. Ezek általában az adott ország viszonyaira reflektáló társadalmi-gazdasági kritériumokon alapulnak (mezőgazdasági modell, lakónépesség száma, népsűrűségi adatok, postai címek sűrűsége stb.), meglehetősen változatosak, ezáltal általánosan nem alkalmazhatók széleskörűen.

A vidéki térségek jellemzői az Európai Unióban

A vidéki térségeket feltáró, európai léptékű vizsgálatok közül kiemelkedik a SEFIRA projekt, amely az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Regionális Fejlesztési Főigazgatósága (DG AGRI) kezdeményezésére 2010-ben zajlott le. A kutatási munka során összeállított zárójelentés címe: „A foglalkoztatás, növekedés és innováció a vidéki térségekben”. A vizsgálat a NUTS 3 területi szinten történt, fókuszba állítva az 501 rurális térség összehasonlítását, a 495 átmeneti és 307 városi régióval szemben. E kutatómunka eredményeképp, számos markáns megállapítást rögzítettek:

- Az unió lakosságának több mint a fele a „túlnyomórészt”, vagy a „köztes vidéki” területeken él.
- E térségek (amelyek az EU területének 93%-át fedik le) adják az EU27-ek bruttó hozzáadott értéktermelésének 45%-át, valamint itt él a foglalkoztatottak 53%-a.
- 2001-óta (különösen 2006-tól) a vidéki jellegű térségekben az egy főre jutó GDP mutatói, valamint a foglalkoztatási és munkanélküliségi ráták javuló tendenciát mutattak egészen a 2008-as válságig.
- Mindezek ellenére – összességében – a „város és vidék különbségei” tovább erősödtek.
- Egyértelműen láthatóvá vált az ágazati eltolódás: a primer (mezőgazdasági) szektor aránya mindenütt (de különösen a vidéki régiókban) fokozatosan csökkent (2000-2006 között 18%-ról 12%-ra), miközben a tercier (szolgáltatási) szektor – de sok esetben a szekunder (ipari) szektor súlya is – nőtt.
- A vidéki térségek pozitív tendenciái mögött sok esetben specifikus demográfiai folyamatok és szuburbanizációs jelenségek álltak.

A SEGIRA térségtípusok területi megjelenését elemezve, a kutatók a következő főbb megállapításokat tették:

- Az európai vidéki és átmeneti térségek strukturálisan nem feltétlenül elmaradtak, sőt számos vidéki térség a 2000-es években jobban teljesített, mint a városi régiók.
- Az adott tér funkcióit sokkal inkább a vidékiség határozza meg és nem a gazdasági aktivitás.
- A városi területek továbbra is a növekedési pólusok szerepét töltik be, azonban a vidéki területek is láthatóan igen differenciált szerepet játszanak a területi fejlődésben.
- A vidéki térségek gazdasági aktivitása igen sokszínű (valamint az aktivitások térbeli eloszlása a vártnál szétszórtabb), ami segítheti az egyes régiók gazdasági szinergiáit és versenyképességét.

Az európai területi kutatások eredményei a különböző tagállamok számára csak megfelelő mértéktartással hasznosíthatók. A kidolgozott európai szintű területtípusok és azok elnevezései - Magyarország tekintetében is - meglehetősen vitathatók és túlzottan általánosítók.² Az uniós területi szintű elemzések - melyek uniós adatbázisokból indulnak ki, és a legkisebb elemzési szintjük a NUTS3 régió -, nem igazán képesek kezelni az újonnan csatlakozott országokon belüli differenciálódás kérdését, és ezen országok specifikus jellemzőit. Az EU-szintű térképizálás jó szempontokat és módszertani útmutatásokat adhatnak, de a vidéki térségek különbségeinek feltárásához, a részletesebb országos- és regionális szintű vidéktípusok megalkotásához további mélyreható vizsgálatokra van szükség.

A vidék elvi meghatározása hazánkban

A vidék módszeres kutatásának kibontakozása Nyugat-Európához képest hazánkban késéssel indult. Egyes tudományágak (pl. agrár földrajz, vidékszociológia) érintették ugyan a vidéki térségeket és jelentős eredményeket értek el, a modern értelemben vett vidéktudományok térnyerése azonban csak a rendszerváltozás utáni időszakban kezdődött el. A vidéket célzó vizsgálatok az 1990-es évek második felében élénkültek fel, mivel a hazai eredmények iránt ekkor már a politika is élénken érdeklődött. Az OECD számára összeállított „VIDÉKFEJLESZTÉS MAGYARORSZÁGON” című tanulmány (a KSH kistérségi besorolását alapul véve) megállapította, hogy az ország területének 97,7 %-a vidéki jellegű, a népesség 75,4%-a pedig vidéki kistérségekben él.

1998-tól jelentős vita bontakozott ki a vidék terminológiájának kérdéséről, amelyben a véleményalkotók szakterületi kötődései és a tartalmi meghatározások (tudományos, vagy éppen gyakorlati) céljai erősen befolyásolták az egyes álláspontokat. Ebből következően mindenki a saját tudományterülete oldaláról közelítette meg a témakört, sokan az agrártudományok szemléletét vették alapul, míg mások a vidék földrajz módszereit alkalmazták kutatásaik során.

A tudományos megközelítést pártolók közül Csátri az angolszász vidék földrajz kutatóinak munkásságára alapozva alakította ki álláspontját, miután kísérletet tett a magyar kistérségek urbanitási/ruralitási indexe alapján történő besorolására. Vizsgálatai során azokat a kistérségeket tekintette vidékinek, amelyekben az adott terület népességének kevesebb, mint fele él 120fő/

² Az összeurópai szintű elemzések „furcsa” eredményeire néhány példa: A SEGIRA projekt klaszteranalízisének eredménye szerint a Budapesten kívüli Magyarország szinte teljes területe (épp Komárom-Esztergom megye kivételével) „kiegyensúlyozott vidéki térség, hanyatló ipari szektoral”. Az EDORA projekt strukturális típusokat ábrázoló térképén Borsod és Fejér megye „fogyasztási típusú vidéki terület”, ami így biztosan nem igaz, bár ez utóbbi projekt nagyon helyesen felhívja a figyelmet arra, hogy nem elég a NUTS3 átlagadatból kiindulni, hanem mikroszintű differenciálásra is szükség van.

km² népsűrűséget meghaladó településen (többnyire városokban). A lakosságarány alapján ezután „erőteljesen vidékies”, „vidékies”, „városias” és „erőteljesen városias” kistérség-típusokat különböztetett meg. Ezeket egészítette ki az adott kistérségre jellemző településszerkezeti besorolással, mint „aprófalvas”, „tanyás”, „mezővárosi” és „kisvárosi” (CSATÁRI 2000). (Itt érdemes megjegyezni, hogy a SAPARD előcsatlakozási program tervezésekor is végül azok a kistérségek lettek a program célterületei, ahol a népsűrűség 120fő/km² alatt volt.)

A témával kapcsolatos nemzetközi diskurzusokhoz kapcsolódva, hazánkban is polémia bontakozott ki arról, hogy leíró jellegű módszerekkel, vagy statisztikai mutatók alapján, egzakt módon határozható-e meg a magyar „vidék”. A honi, vidékkel foglalkozó szakemberek számára fokozatosan világossá vált, hogy az indikátorok nélküli meghatározás a gyakorlati alkalmazást nagyon nehezíti. Az EU-csatlakozás előkészületei ugyanakkor szükségszerűvé tették a területi kategóriák kialakítását, hiszen az EU támogatáspolitikájának logikája megkövetelte a szubvenciók térbeli célterületeinek egyértelmű kijelölését.

Eközben teret nyert az a megközelítés, amely szerint a vidék fogalma legkézenfekvőbben a centrum és periféria viszonyrendszer mentén értelmezhető. Ebben a kontextusban a vidéket a centrumhoz viszonyított életminőségbeli elmaradottság és az önmeghatározó-képesség hiánya jellemzi, a vidék pedig bizonyos területi, közigazgatási és funkcionális centrumok vonzáskörzetét jelenti.

Egyes szakemberek álláspontja szerint a vidéki térségek elvi megközelítésének nehézségét leginkább az jelenti, hogy a vidéki térségek kategóriája nem feleltethető meg a mezőgazdasági térségeknek, az elmaradott térségeknek vagy a falvaknak. További nehézséget jelent, hogy a vidéki terek sajátosságaikban és problémáikban jelentős különbséget mutatnak, melyeket elsősorban a településszerkezeti és regionális különbségek határoznak meg.

A hazai vidéki térségek definiálásával kapcsolatos tudományos és szakmai viták egyik fontos konzekvenciája volt, hogy a vidék lehatárolásakor nem hagyható ki a hármas funkció, vagyis a gazdasági, társadalmi, ökológiai-környezeti meghatározottság. Az indikátorok ennek a három funkciónak megfelelően dolgozhatók ki. Ma a vidéktudományok hazai képviselőinek többsége azt az álláspontot képviseli, miszerint a vidék fogalmára vonatkozóan időtálló, egyetemleges érvényű megfogalmazás és ez alapján történő területi besorolás hazánkban sem született meg. Az ország egyes rurális térségei olyannyira más és más jellemvonásokkal bírnak, hogy az egyes térségek „vidékiségének” besorolása egységes mutatórendszer alapján 100%-os pontossággal nem végezhető el. Ugyanakkor a tapasztalatokat nézve hazánkban is jól látható, hogy a vidék-értelmezés a társadalmi, gazdasági, ökológiai változásokkal együtt fejlődik, ezért lehetőséget kell adni a definíció folyamatos változására.

Vidéki járások és járástípusok Magyarországon

Mint ahogyan az az előző fejezetekből kiderül, a vidéki térségek lehatárolását régóta elvi és szakmai viták övezik. Ugyanakkor számos szempont miatt mégis szükség van olyan besorolásokra, amelyek lehetővé teszik az egyes országok vidéki térségeinek megkülönböztetését. A 2013-ban lezajlott komplex vidékkutatás során lehetőségünk volt e problémakör újragondolására, és az egyszerű meghatározáson túlmutatóan egy új térségtipológia kialakítására is.

A hazai vidéki térségek meghatározására az általunk figyelembe vett szempontrendszer alapján a legjobbnak ítélt megoldást a következő módszer alkalmazásával kaptuk:

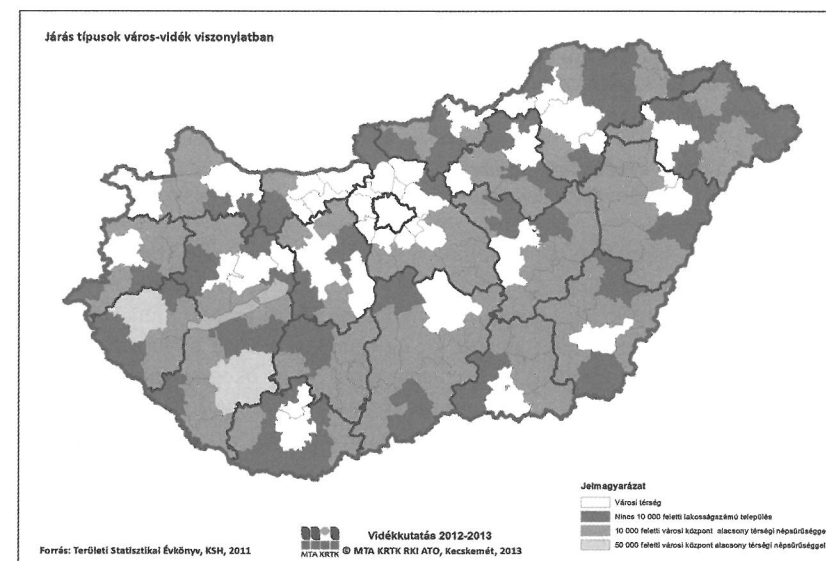
- minden olyan járás vidéki, amelyben csak 10 000 fő lakosságszám alatti települések vannak,

- azok a járások is rurálisak, ahol a központi város lakónépessége ugyan nagyobb, mint 10 ezer fő, de a járás népsűrűsége az országos átlag, vagyis 107 fő/km² alatt van (többek között ide tartozik Hódmezővásárhely, Karcag stb.),
- ugyanaz igaz az 50 000 főt meghaladó városi központtal rendelkező, de szintén az országos átlag alatti népsűrűséggel rendelkező járásokra (kettő ilyen van a kaposvári és a zalaegerségi, ahol az aprófalvas településszerkezet mindenképpen igazolja ezt a besorolást).

Az e besorolás alapján meghatározott vidéki területek főbb mutatóit az alábbi 1. táblázat és térkép foglalja össze:

Adatok	50 000fő feletti városi központ alacsony térségi népsűrűséggel	10 000 fő alatti lakosságszámú településekből álló járás	10 000 fő feletti városi központ alacsony térségi népsűrűséggel	Vidék összesen
Terület km ² összeg	2636	26018	45166	73820
Terület km ² %-os megoszlás	2,83%	27,97%	48,56%	79,36%
Lakónépesség az év végén 2011	225389	1353593	2871132	4450114
Lakónépesség az év végén 2011 %-os megoszlás	2,26%	13,59%	28,83%	44,69%
Népsűrűség átlaga fő/km ²	88,15	55,56	65,81	
Járások száma db	2	61	73	136
Települések száma db	162	1092	1259	2513

tábla: A tipológia során alkalmazott főbb mutatók

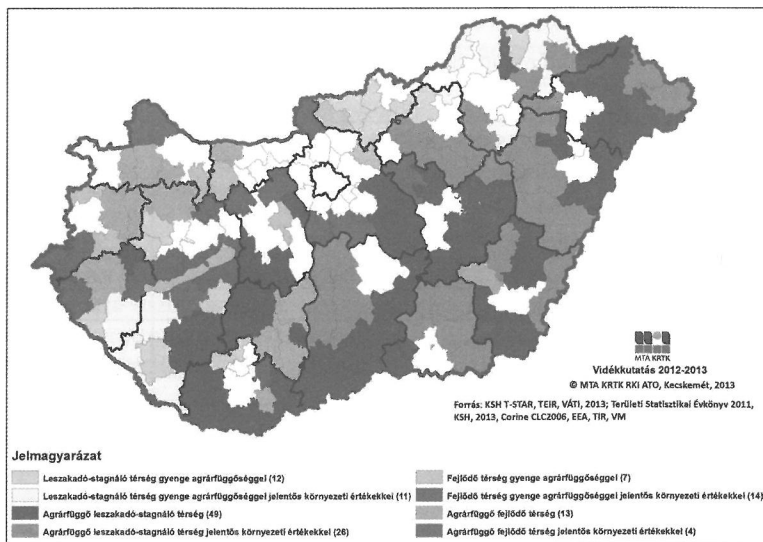
1. ábra: Népeség és népsűrűség alapján kirajzolódó járástípusok (Vidékkutatás 2012-2013)

A vidéki térségek típusainak meghatározásánál a differenciálódás szempontjából legfontosabbnak ítélt jellemzők alapján egy, a hazai sajátosságokat figyelembevevő rendszert kívántunk kialakítani. A térségtípusok meghatározása a kutatás során több megfontolás miatt a hazai járási közigazgatási szinten történt, elsősorban társadalmi, gazdasági és környezeti jellemzőkre vonatkozó területi adatok felhasználásával, alapvetően három fő jelleg alapján:

- az adott térség társadalmi kapacitása és gazdasági állapota tekintetében fejlődő vagy stagnáló-leszakadó,

- agrárfüggő, vagy nem agrárfüggő,
- jelentős környezeti értékekkel rendelkező, vagy nem rendelkező térség.

E tipizálás 8 vidéki térségtípust különböztet meg hazánkban, melyek elhelyezkedését a 2. ábra mutatja.

2. ábra: A hazai vidéki járások komplex típusai (Vidékkutatás 2012-2013)

Differenciáló tényezők a hazai vidéki térségekben

Az elmúlt évtizedek területi kutatásai azt igazolták, hogy a rurális térségek Magyarországon is jelentős mértékben „újrendeződtek” és differenciálódtak. Az átrendeződéssel együtt járó folyamatok következtében a vidékiség előnyei és árnyoldalai egyre jobban kiütköztek: több helyen társadalmi-gazdasági krízishelyzet alakult ki, ugyanakkor másutt a lakosság munkaerőpiacra való reintegrálódása, az önellátó (helyi piacra termelő) és ökogazdálkodási formák elterjedése, vagy épp a természeti tájak értékeinek megőrzését hangsúlyozó turizmus-formák népszerűvé válása következtében – leginkább egyes települések - fenntarthatóvá és sikeresé váltak.

A differenciálódás tényezőinek, valamint ezeknek a térségfejlődésre és a fejlesztési lehetőségekre gyakorolt hatását 8 járási esettanulmányban részletesen megvizsgáltuk. A járásokat egyrészt az itt is ismerttetett térségtípusok, másrészt földrajzi elhelyezkedésük alapján választottuk, törekedve arra, hogy az ország minden régióját lefedjük. Az esettanulmányok helyszínei végül a Balassagyarmati, a Dabasi, a Jánoshalmi, a Kiszéri, a Lenti, a Mezőkövesdi, a Sátoraljaújhelyi és Szarvasi járás voltak.

Az esettanulmányok alapján a következő területeken és tényezőkben foglalhatjuk össze felfedezésünket kutatásunk néhány idevágó eredményét:

- **Földrajzi helyzet:** tapasztalataink szerint a megfigyelt körzetekben a gazdasági-társadalmi folyamatok, változások irányát – a lezakkadás, stagnálás, fejlődés különböző fokozatait – elsősorban az egyes járások országos térhálózaton belüli helyzete, az elérhetőség

és a vonzásközpontok közelsége befolyásolta. Egy-egy regionális központ közelsége felzárkózást eredményezhet, hiszen kereskedelmi, logisztikai és külföldi befektetők által alapított cégek jelennek meg a legtöbb esetben.

- **Országhatár közelsége:** a fejlődést erősen befolyásoló szerepe van az államhatárhoz való közelségnek is, hiszen az elvileg előnyt jelenthetne, ugyanakkor azt az érintett járások többsége nem tudja kihasználni, mivel a nemzetközi kapcsolatok a legtöbbször megrekednek egy bizonyos szinten – vagyis a perifériakusság kedvezőtlen jegyei sok helyütt általánosak.
- **Környezeti állapot:** az elmúlt időszakok természeti-környezeti változásai különösen nagymértékben érintették a vízháztartási problémákkal küzdő alföldi térségeket, ugyanakkor a vizsgált hegy- és dombvidéki térségekben inkább a tájdegradációs folyamatokkal, a talajerózióval kell fel venni a harcot.
- **Infrastruktúra:** A járások településeinek többségében az ezredfordulót követő önkormányzati fejlesztéseknek köszönhetően a közüzemi infrastruktúra viszonylag jól kiépült, ugyanakkor az egyes kistelepülések lemaradása még mindig jelentős. A környezet állapota a szabályozók kialakulásával és az ipari tevékenységek háttérbe szorulásával párhuzamosan javult, amit segített az is, hogy minden érintett járásban jelentős előrelépések történtek a hulladékgazdálkodás területén is.
- **Mezőgazdaság szerepe:** az elmúlt húsz évben a gazdaságban bekövetkezett változások jelentős strukturális munkanélküliséget okoztak. Egyes - különösen az alföldi járások esetében az agrárium hanyatlásával a térség gazdasága instabillá vált. A mezőgazdasági szerkezetátalakulás, a koncentráció és recesszió szinte mindenütt érzékelhető volt, a mezőgazdasági foglalkoztatók sok esetben teljesen megszűntek, vagy jelentős mértékben leépültek.
- **Külföldi működőtőke befektetések:** eredményeink alapján elmondható, hogy ahol ezek a külföldi tulajdonban lévő vállalkozások megjelennek, vagy a korábbiak külföldi működőtőke bevonással tovább élnek, ott ezek a legnagyobb foglalkoztatók.
- **Demográfiai folyamatok:** a népesedési változásokat tekintve, meglehetősen kedvezőtlen kép bontakozik ki a vidéki térségekben. E téren kedvezőbb helyzetet a szuburbanizációval érintett településeken tapasztalhatunk. Vizsgálatunk eredményei szerint még egyes fejlődő kategóriába eső járások népessége is fogyatkozik, szinte mindenütt megfigyelhető a fiatalok elvándorlása és az elöregedés. Különösen problémás, hogy a fiatal diplomások jelentős része nem talál munkát ezekben a térségekben, ezért kénytelen elhagyni azokat (ezt sajátosan úgy is értelmezhetjük, hogy a vidéki járások az „agyelszívás áldozatai”). A népesség horizontális mobilitása gyenge, a vertikális mobilitás ezzel együtt „beszűkült”. Esélyt csak a távolabbi nagyvárosok munkaerőpiaca és a külföldi munkavállalás jelent.

Kutatásunk eredményei alapján megállapíthatjuk tehát, hogy hazai vidéki térségek helyzetében, fejlődési trendjeiben nagyon sok hasonlóság van, ugyanakkor az egyes térségek szintjén a részleteket kibontva olyan különbségeket találhatunk (pl.: periférikus helyzet minőségi eltérései), amelyek sajátos lokális erőforrás kombinációkat eredményeznek, ezáltal egy területi alapon differenciált vidékfejlesztési modell irányába mutatnak (ezt erősíti az új európai uniós szabályozás szellemisége is a 2014-2020-as költségvetési időszakra).

Sikertényezők a vidékfejlesztésben nemzetközi kutatások alapján

A vidéktudományban a regionális fejlődési elméletek számos vita alapját képezték abban a vonatkozásban, hogy hogyan lehet a vidékfejlesztési politika eszközeivel elősegíteni a gazdasági fejlődést, és egyáltalán mit jelent ez a vidéki régiók számára. Terluin szerint a vidékfejlesztés kérdéskörét illetően három álláspont kristályosodott ki, amelyek alapvetően különböző stratégiai irányokat tűznek ki mind a helyi szereplők, mind a vidékfejlesztési politika elé. Ezek a következők:

- Külső (exogén) erőforrásokra támaszkodó vidékfejlesztés – mely megközelítés Európában az 1970-es évek végéig volt jellemző. A gyakorlatban ez egy felülről vezérelt, külső forrásokra támaszkodó fejlesztéspolitikát jelentett, melynek középpontjában az agrárium modernizációja, illetve a növekedési pólusok elméletéből levezetett gyakorlati megoldások álltak, mint például ipari üzemek telepítése a vidéki térségekben. Miután felismerték az eredmények fenntarthatatlanságát az ilyen típusú vidékfejlesztés háttérbe szorult (Lowe, 1995).
- Belső (endogén) erőforrásokra támaszkodó vidékfejlesztési gyakorlat – az exogén megközelítéssel szemben a helyi folyamatokra reflektál és a nagyrészt a helyi erőforrásokra épít. Ez a típusú vidékfejlesztés összefüggésben van a lokális milliön alapuló regionális növekedési elméletekkel, azokat a vidéki térségek lehetőségeihez és igényeihez igazító koncepciókkal, mint a kultúra-gazdaság modell, vagy az alulról felfelé építkezés. A fejlesztési gyakorlaton belül három fő irány mutatható ki:
 - A lokális közösség által vezetett fejlesztési modell, amely alapvetően a helyi szereplők olyan megerősítésére épül, melynek következtében új kapacitásokra (tudásra) tesznek szert és ezáltal fejlődést indukálnak.
 - Bryden (1998) immobil erőforrásokra alapozó és azokból kompetitív előnyöket kialakító fejlesztési megközelítése. Ennek lényege, hogy a fejlődést a nem-mobilis helyi társadalmi, kulturális, természeti és tudás tőkére kell építeni az adott térségben rendelkezésre álló sajátos kontextusban.
 - A vidéki örökség kommercializálásának koncepciója, melyet az angol szakirodalomban annak hosszú távú káros hatásai miatt „creative destruction” modellnek neveznek. A vidékfejlesztés e gyakorlatában az adott térség természeti (tájkép), épített és kulturális örökségére épülő fejlődési stratégiát dolgoznak ki, amely alapvetően tömegturizmusra és az azzal együtt járó tovagyrúzó hatásokra épít. A legfőbb problémája ennek a fejlődési pályának, hogy „tűlerőltetés” esetén megsemmisítheti azokat az értékeket, melyekre épül, és lerombolhatja a vidéki idillt.
- Belső és külső erőforrásokra egyaránt építő (vegyes) fejlesztési gyakorlat – ennek lényege, hogy igyekszik megtalálni az egyensúlyt a különböző erőforrások alkalmazásában különösen azért, mert a globalizáció elkerülhetlenné teszi, hogy a vidéki térségek és a lokális szereplők mind belső, mind külső hálózatoknak is a részét képezzék.

Terluin (2003) véleménye szerint ezek alapján a vidékfejlesztésben a regionális növekedési modelleknek egy sajátos értelmezéséről beszélhetünk, hiszen míg ezek az elméletek a regionális gazdaságtanban alapvetően a termelési faktorokra, a termelékenységre és a tőkére fókuszálnak, addig a vidéktudomány inkább a vidéki gazdaság szervezési aspektusaival foglalkozik.

Terluin és Post 18 vidéki régió hosszú távú idősorain végzett statisztikai és empirikus elemzése alapján a következő megállapításokkal foglalhatók össze a vidéki régiók „versenyképességét” befolyásoló tényezők:

- Egy térség természeti erőforrásokkal való ellátottsága és sikeres fejlődése között nem lehet empirikus összefüggést kimutatni, ugyanakkor a legtöbb esetben mégis úgy vélik, hogy a táji- és környezeti értékek egyre fontosabbá válhatnak a gazdasági növekedés tekintetében.
 - A vidéki épített és kulturális örökség, valamint a fejlődés között sincs kapcsolat, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a legfejlettebb térségek jelentős marketing tevékenységet fejtenek ki ezen a téren.
 - A fejlődésben élenjáró régiók belső közlekedési hálózata és annak külső kapcsolódásai általában jobban fejlettek, és ezáltal jobb lehetőséget biztosítanak az áruk és szolgáltatások áramlása számára.
 - A tapasztalatok szerint a közlekedés fejlesztése különösen akkor segít a gazdasági növekedés beindításában, ha más ágazatok tervezési eredményeit integrálja és olyan kiegészítő beruházások kapcsolódnak hozzá, mint például az ipari-park fejlesztések és az inkubációs központok kialakítása.
 - A „szoft” infrastruktúra (pl.: felsőfokú oktatás léte, humánerőforrás minősége) jelentős szerepet játszik egy adott vidéki térség sikerességében, hiszen elősegíti a technológia- és tudástranzszfert.
 - A helyi szereplők a legfontosabb tényezők a vidékfejlesztés folyamatában, tehát a stagnáló, leszakadó régiók leginkább a lokális szereplők mobilitásában és szervezettségében vannak lemaradva mind a magán-, mind a közszférában.
 - Az adott térség politikai vezetőinek teljesítménye szintén döntő tényezője az egyes rurális térségekben zajló folyamatoknak. Az empirikus elemzések alapján a fejlődő vidéki térségek megfelelő stratégiai tervekkel rendelkeznek, gördülékeny az együttműködés a közigazgatás és a magánszektor között, míg a leszakadó térségekben a tervezés során általában nem igazán sikerül azonosítani a régió szükségleteit és prioritásait, illetve a döntéshozóknak nincsenek, vagy nem megfelelőek a külső kapcsolataik, nincs politikai konszenzus a szükséges programok végrehajtására.
 - A vállalkozók és a vállalkozások teljesítménye nagyon fontos, meghatározó eleme a munkahelyek teremtésének. A legtöbb leszakadó régiót az üzleti kockázatok kerülése és az ipari termelési tradíciók hiánya jellemzi.
 - A kisvállalkozások arányának növekedése – bizonyos periódusokban, mint például korábbi ipari térségek szerkezetváltási időszaka – a prosperitás fontos mutatószáma, ugyanakkor a kisvállalkozások az innovációk alkalmazásában az elmaradó térségekben gyakran sikertelenek.
 - Az elemzések alapján mind a gazdasági specializáció, mind a diverzifikáció útján el lehet érni egy sikeres fejlődési pályát.
 - A belső és a külső hálózatok szervezettségének foka és működése fontos differenciáló tényező, hiszen azok a régiók nagyobb valószínűséggel tudtak elérni jelentős „nem mezőgazdasághoz köthető” foglalkoztatás-növekedést, ahol a hálózati kapcsolatok jól működtek.
 - A foglalkoztatás tekintetében, a sikeresek és a lemaradók között a legfontosabb különbség, hogy az utóbbiakban az ipari munkahelyek száma csökkent a vizsgált időszakban.
- A fenti megállapítások tükrében a kutatás készítői szerint a helyi vidékfejlesztési politika szempontjából a következő területekre kell helyezni a hangsúlyt:
- A vidékfejlesztés folyamata belső és külső tényezők, folyamatok eredőjeként áll össze, így ezek közötti egyensúly megtalálása az elsődleges feladat. (Fontos a „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” elv érvényesülése.)

- A helyi szereplők képességeinek (teljesítményének) fejlesztése (tudás, képességek és attitűd) jelentős tényező a fejlődés megalapozásában és fenntartásában.
- A helyi és régió kívüli szereplők közötti együttműködés megerősítése, a kiépülő partnerkapcsolatokkal együtt további szinergiákat hozhat létre (a területfejlesztés klasztereihez hasonlóan).
- A külső kapcsolatokban meghatározó lehet a helyi „érdekek” védelme is, valamint a technológiák és a szervezeti innovációk meghonosítása, amelyből aztán a lokális érdekeltek is megfelelő „hasznot” és „előnyt tudnak kovácsolni”.
- A térségi adminisztráció helyes struktúrájának kialakítása nélkülözhetetlen az alulról jövő kezdeményezések megvalósításához.
- Fontosak az átfogó, komplex szemléletű térségi fejlesztési tervekmkerülni kell a „szűk” vidékfejlesztési tervezést, a különálló ágazati tervek készítését.

A térségi fejlődés sikerességét befolyásoló tényezők vizsgálatában mindenképpen külön kell foglalkozni a mezőgazdasággal. Ebből a szempontból az agrárium, mint termelő, és mint foglalkoztató ágazatot kell számításba vennünk. Az elmúlt ötven évben a fejlett országokban – az ipar és a szolgáltatások fejlődésével – mindkét tekintetben erősen visszaszorult a szerepe és a jelentősége is. Ezt támasztja alá az a vizsgálat is, amely a mezőgazdaság hozzájárulását elemezte az európai vidéki NUTS 2 régiók fejlődésében (Sinabell, 2008). Ennek során 328 vidéki térségben hasonlították össze a GDP növekedés és a mezőgazdaság által előállított hozzáadott érték 1995 és 2003 közötti változását. Az adatokból azt a következtetést vonták le, hogy a jól működő agrárium csak egy kedvező alapot jelent a vidéki régiókban, de nem határozza meg azok versenyképességét és fejlődési lehetőségeit. Az Egyesült Államokban is ötből négy államban már nem a mezőgazdaság a vidékgazdaság meghatározó szektora (Whitener-Parker, 2007). Hodge és Monk (2004) ezzel kapcsolatban a vidéki Angliára vonatkozóan egyértelműen kiemeli, hogy ahol magas a mezőgazdasági aktivitás, ott a nem agrárágazatok fontossága is kiemelkedő, hiszen azok biztosítanak kiegészítő jövedelmet a farm háztartások számára, éppen ezért úgy gondolják, hogy a vidéki gazdaság felélénkítésére nem feltétlenül a mezőgazdaság további fejlesztése lehet a megoldás.

Amennyiben elszakadunk néhány gondolat erejéig a vidéki gazdaság szempontjából végzett megközelítésünktől, akkor tovább árnyalhatjuk a kialakult képet. A mezőgazdaság napjainkban a globális környezeti problémák súlyosbodásával (mint a klímaváltozás, a vízhiány), a környezetvédelem és a környezettudatosság előtérbe kerülésével, mint a legnagyobb földhasználattal bíró ágazat is kiemelkedő fontosságra tett szert.³ Itt ki kell emelnünk, hogy a népesség számára vonzó környezetet és környezeti közszolgáltatásokat csak egy jól működő agrárium tud nyújtani (Dorgai, 1998a; b.). Emellett az agráriumnak szociális funkciója is van (elsősorban a kelet-európai országokban, így Magyarországon is) hiszen az menedéket jelent a végletes szegénység ellen (Halmi et al., 2009).

Megállapíthatjuk tehát, hogy egységes minden térség számára érvényes kész megoldásokkal, fejlesztési „forgatókönyvekkel” a vidéktudomány nem tud szolgálni, ugyanakkor meg tud határozni olyan tényezőket, és ajánlásokat, amelyek segíthetik a fenntartható fejlődés elérését.

A hazai vidéki térségek legfőbb problémái és a kapcsolódó fejlesztési lehetőségei

Kutatásunk eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a hazai vidéki térségekben a különböző

³ A mezőgazdaság használja az Európai Unió területének 50 %-át (erdőgazdálkodással együtt 77 %-át), míg az USA területének 41 %-át.

földrajzi helyzet, az eltérő erőforrások és adottságok különbözőségei mellett is öt – szinte kivétel nélkül minden térséget érintő – jól körülhatárolható problémakör rajzolódik ki:

- a népességmegtartó képesség csökkenése,
- a társadalmi (tőke) kapacitás csökkenése,
- a gazdaság stagnálása, a munkahelyek hiánya,
- a térségen belüli, valamint a külső elérhetőség kérdése,
- strukturális problémák a hazai terület- és vidékfejlesztés felépítéséből, intézményrendszerből adódóan.

A népességmegtartó-képesség elvesztése

A hazai rurális terek legégetőbb problémái közé tartozik a népességcsökkenés, a fiatalok elvándorlása és a lokális társadalom elöregedése. Vidéki térségeink többségében a természetes fogyás jellemző, a vándorlási egyenlegek általában negatívak. Az elvándorlás a vidék számára az egyik legnehezebben megoldható problémát jelenti. Általános tünet, hogy falun sokan csak azért maradnak, mert nincs jövőképük, beletörődnek a járadékosság és az alkalmi munkavállalás nyújtotta lehetőségekbe. A probléma ellensúlyozására az adott települések népességmegtartó és népességeltartó képességének javítása lehet a megoldás.

A társadalmi, demográfiai problémák enyhítésével összefüggésben két kulcsfogalom fogalmazható meg. Egyrészt új népesedéspolitikára van szükség, másrészt további munkahelyteremtésekre, mely a családok megélhetését hosszú távon, stabilan biztosítja. Ebben nagy szerepet kaphat a távmunka, mint munkavégzési forma, illetve ehhez kapcsolódóan a „költözzön a városból a vidékre” mobilitási programok.

Gazdaságfejlesztés, foglalkoztatás és munkahelyteremtés

A gazdaság állapota tekintetében – a 2013-as összehasonlító vizsgálatok alapján – néhány nyugat- és észak-dunántúli, valamint Balaton környéki térséget kivéve, a vidéki járások többsége stagnáló, sőt leszakadó állapotban van. Ehhez az alaphelyzethez társul még az a 2008 óta tartó makrogazdasági állapot, amely során számos vidéki vállalkozás növekedése visszaesett. A közfoglalkoztatási program hatására ugyan látványosan javultak a foglalkoztatási mutatók, de egyelőre nem tapasztalható, hogy ez tartós befolyással lenne a vidéki térségek helyzetére. A stratégiai dokumentumok a kilábalás egyik első számú pillérének a vidéki iparosítást (elsősorban a mezőgazdaságra építve) tartják, azonban e célkitűzés mögött egyelőre konkrét intézkedési tervek csak ritkán lehet találni.

A fentiekből következtethető a helyi gazdaságfejlesztés erőforrásainak koncentrálsának igénye, olyan közép- és kisvárosi központok kialakításával, melyek a környező települések munkavállalóit jelentős részben be tudják kapcsolni a munkaerőpiacra. Ehhez lényegében körülbelül 120-150 tudatosan fejlesztett kis- és középvárosra volna szükség, amelyeknek kitűnő az elérhetősége, valamint a térségi települések munkavállalóival elér egy megfelelő társadalmi kapacitást, továbbá megfelelő tervekkel rendelkezik egy nagyobb beruházás településrendezési, infrastrukturális, munkaerőpiaci és szolgáltatási igényeinek a biztosításához.

A feladat rendkívül összetett, hiszen a szociális rendszertől az infrastruktúra-fejlesztésen át a gazdaságpolitikáig terjedő összehangolt cselekvésre van szükség. Ennek első lépése a hazai vidéki térben a kis- és középvárosok (fel)fejlesztése, a beruházásvonzó és integráló képességének megalapozása lehet. Ezek megléte után lehet helyi gazdaságfejlesztő stratégiákat és pályá-

zati rendszert kidolgozni, amelyek érdemben szolgálják a vidéki munkahelyteremtés célját (az eddigi sikertelenséget, a kitűzött célokkal ellentétes hatásokat a 2007-2013-as uniós tervezési ciklusra vonatkozó Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) félidei értékelése is markánsan bemutatta).

Mezőgazdaság és élelmiszeripar

A mezőgazdaság és a ráépülő kézműves termékek, illetve élelmiszeripar kérdéskörével a gazdaságfejlesztésen belül kiemelten kell foglalkoznunk, egyrészt a vidéki térségekhez való szoros kötődés, másrészt azért, mert az esettanulmányok készítése során szinte mindegyik térségben felmerült az ágazat fejlesztésének igénye, mint az egyik legfontosabb lehetőség a helyi foglalkoztatás növelésére.

A mai magyar mezőgazdaság jelenlegi fejlődési irányát elsősorban az Európai Unióból érkező támogatások céljai határozzák meg. Ez érthető, hiszen a gazdálkodók a jövedelmeik maximalizálásában érdekeltek, és mivel a szubvenciók (és az intervenció) a piaci értékesítési gondokat is felülírják, így azok az ágazatok fejlődnek, melyek a legmagasabb támogatással működnek. A jelenlegi körülmények között ennek leginkább a szántóföldi gabonatermesztés felel meg, amely annál gazdaságosabb, minél nagyobb területen, minél hatékonyabban folyik. Ennek következményeként 2004-től felerősödött egy birtokkoncentrációs folyamat, amely nagyobb, de kevesebb embert foglalkoztató üzemek kialakulásához vezet(ett) (lásd ÚMVP félidei értékelése). Ennek következménye, hogy napjainkban sok olyan település van, ahol a helyi lakosság nem fér hozzá a termőföldhöz, hiszen néhány nagyüzem műveli azt. A probléma mindenki számára ismert, de valós nagyságrendjéről és az érintett települések és lakosság számáról még becslések sincsenek. A felvázolt probléma részben talán úgy kezelhető, ha a gabonatermesztésről más, munkaintenzívebb ágazatok (zöldség-gyümölcs, állattenyésztés) irányába terelik a gazdaságok egy részét.

A piaci alapú mezőgazdasági termelés mellett érdemes szót ejteni az ún. szociális mezőgazdaság kérdéséről is, mely sokkal inkább tartozna a jelenlegi vidékfejlesztés hatókörébe, ugyanakkor abban ritkán, vagy csak említés szintjén jelenik meg a szociális földprogramok kapcsán. A kérdéskörnek azonban nem ez az utóbbi a meghatározó eleme, hanem a házkörűli gazdálkodás, a háztáji felélesztése. A házkörűli, illetve a zártkertes gazdálkodásban jelentős potenciál rejlik, melynek kiaknázása és rendszerre szervezése helyi eredetű árualapot biztosíthatna egyrészt a közétkeztetés, a vendéglátás és turizmus, másrészt pedig helyi receptek alapján készült kézműves termékek számára. Azt gondoljuk, hogy az ilyen jellegű programokhoz a lakosság széles tömegei tudnának kapcsolódni, akik saját munkájuk révén javíthatnának életkörülményeiken és a gazdasági helyzetükön. Emellett lehetővé tenné az esetlegesen hosszú idő óta munkanélküli emberek számára, hogy újra „hasznosnak” érezzék magukat, sőt hosszabb távon esetleg vissza tudjanak kerülni a munkaerőpiacra. Véleményünk szerint a szociális mezőgazdasági jellegű programok lebonyolítása a rendelkezésre álló források nagyságát tekintve is sokkal realitásosabb, és potenciálisan több embert érinthet, mint a piaci alapú agráriumnak a vidékfejlesztési forrásokból való támogatása.

Végül szót kell ejtenünk a mezőgazdaságra alapozott speciális termékek készítéséről, illetve az élelmiszeripari fejlesztésekről, mint a vidéki iparosítás egyik lehetséges irányáról. E két elképzelés reális alapját az adja, hogy a magyar mezőgazdaságban előállított alapanyagoknak jóval kevesebb, mint a fele kerül feldolgozásra hazánk határain belül. Ugyanakkor a korábban már említett ágazati súlyponteltolódások nem kedveznek egy ilyen irányú fejlesztési stratégiának. A kisebb mennyiségben előállított, magas hozzáadott értékű, kézimunkával előállított termékek esetében ez nem jelent gondot, sőt a korábban kifejtett szociális mezőgazdaság program ennek stabil alapját képezheti (Magyarországon ma a becslések szerint 200 ezer hektár zártkert van). Itt – a gazdaságfejlesztéshez hasonlóan – ugyanarra hívnánk fel a figyelmet, miszerint nem

elég a helyi kapcsolatok megszervezése és a termék előállításának támogatása, hanem annak gondozása, külső kapcsolatokba csatornázása is a vidékfejlesztés feladata (ezért fontos például az, hogy a vidékfejlesztési források legalább egy minimális részét a városokban, a termékek promóciójára, marketingjére költjük, kihasználva a globalizációt).

Sokkal bonyolultabb a helyzet a nagyobb léptékű élelmiszeripari beruházásoknál. Ezek jelenlegi működését alapvetően nehezíti, hogy az agrárágazat nem állít elő megfelelő mennyiségű alapanyagot. Különösen igaz ez a húsiparra, ahol az állattenyésztés válsága és ebből következő leépülése kritikus állapotokat eredményezett. További nehézséget jelent, hogy az agrártermelés birtokkoncentrációjához hasonlóan itt is nagyon fontos tényező a méretgazdaságosság. Ugyan a magyar agrártermékek esetében a feldolgozottság szintje alacsony, de erre – a jelenlegi piaci helyzetben és a vidékfejlesztés számára rendelkezésre álló források mellett – lokális fejlesztési elképzeléseket alapozni, csak speciális térségi adottságok megléte esetén lehet.

Infrastruktúra

Az esettanulmányok interjúalanyai a legtöbb térség esetében a közlekedési infrastruktúra leromlásáról és ezáltal a térségek elérhetőségének csökkenéséről számoltak be, ami az elmúlt 20 évben alapvetően befolyásolta a térségfejlődés sikerességét. Köztudott ugyanakkor, hogy a 2014-2020-as költségvetési időszakban az Európai Unió közútfejlesztésekre csak más projektek kapcsolódó részeként kíván támogatást adni, a direkt szubvenció csak a vasúti közlekedés esetében lesz elérhető. Ez utóbbi szintén nagyon fontos, ugyanakkor a szárnyvonalak bezárása után zömében csak a vidéki térségek központjainak elérhetőségét lehet ilyen módon javítani. Ahhoz azonban, hogy a térségközpontok valódi térszervezőként tudjanak fellépni nagyon fontos lenne a közúthálózat alsóbbrendű elemeinek a felújítása és a hiányzó szakaszok megépítése. Ennek pénzügyi feltételeinek megteremtése mellett szükség lenne arra is, hogy hazánkban végre hosszútávra térben (és feladatkörben) is definiáljuk azokat a közbenső térségi szinteket (a járás, a kistérség és a megye funkciói feladatai), amelyek a települések és a régiók közé esnek.

Az infrastruktúra területén a vidékfejlesztés számára is hasznosítható fejlődés a távközlésben mutatkozott. A vezetékes technológiák háttérbe szorulása és a mobilkommunikáció infrastruktúrájának kiépülése bizonyos vonatkozásokban esélyegyenlőséget teremtett a térségek és a települések között. Ma már egy szélessávú internet elérés kiépítése, megfelelő pénzügyi feltételek esetén lényegében az ország bármely pontján belátható időn belül lehetséges. Ennek köszönhetően az online gazdaság elérhető a vidéki szereplők számára is, és úgy gondoljuk ez a vidékfejlesztés fontos területe lehet azáltal, hogy a helyi hálózatokat könnyen lehet integrálni a regionális, országos, vagy nemzetközi szerveződésekbe. Emellett a hálózatok technikai oldaláról minden adott ahhoz, hogy a vidéki térségek gazdasági szereplői mellett a lakosság „digitális” felzárkózása is megvalósuljon, természetesen ehhez oktatási programokra és a szükséges hardverek hozzáférhetővé tételére is szükség van. Fontos látni, hogy a szélessávú internet kiépítése a kisebb települések határáig ugyan megtörtént, de az üzemeltetést a szolgáltatók sok esetben nem vállalják. Márpedig szolgáltató nélkül az internet elérhetősége – s ezáltal a távmunka is – a kisebb településeken csak „elvi” lehetőség marad. Ez egy államilag támogatott feladat lehetne, hiszen jelenleg legalább annyira fontos célkitűzés, mint a villamos energia ellátás kiépítése volt.

Strukturális problémák a hazai vidékfejlesztésben

Az eddigiekből is látszik, hogy a vidékfejlesztés jelenlegi problémái sokrétűek és ezek jelentős része általános probléma, míg egyesek térség-specifikusak. Az esettanulmányok tapasztalatai alapján azt mondhatjuk, hogy az első, minden szereplőt érintő csoport egyik fontos elemét képezik a strukturális, az intézményrendszerből fakadó problémák. Ezek részletes kifejtésére e

rövid füzetben nem tudunk vállalkozni, így csak felsorolásszerűen összegezzük azokat az alábbiakban:

- A jelenlegi vidékfejlesztés rendszere túlzottan bürokratikus és az ügyfélközpontúság helyett inkább az előírások szó szerinti betartására törekszik, néha értelmetlenül.
- Az MVH-nak, mint kifizető ügynökségnek a pályázati rendszer egészét átszövő jelenléte az indokolatlan bürokratikus elemeket erősíti.
- A LEADER HACS-ok szervezete hivatali feladatok ellátását végzik valódi vidékfejlesztési munka helyett, amely egyes térségekben bizalomvesztést okozott.
- A vidékfejlesztés szervezetrendszer humán erőforrás problémákkal küzd, hiányzik egy vidéki pályázati- és vállalkozásfejlesztési tanácsadói hálózat.
- A fennálló pályázati rendszer nem ad lehetőséget a problémák bizonyos keretek közötti rugalmas kezelésére.
- A pályázati rendszer alapvetően forráshiányos, komplex programokat nem lehet belőle finanszírozni, és a kiírások nem mindig veszik figyelembe a térségi igényeket, az ügyfelek reális lehetőségeit.
- A programfinanszírozás alapvető szabályainak betartása nem kötelező a rendszerben, így az ad hoc, fenntarthatatlan fejlesztési döntéseket támogatja, sőt emellett lehetőséget hagy a „kijárásos” fejlesztési forrásszerzésre is.

Az itt jelzett problémák megoldása, az intézményrendszer átszervezése egyrészt az EU 2014-2020-as időszakra vonatkozó elvárásaiból, valamint az hatáskörök, feladatok nemzeti oldalról történő „újraelosztásától” várható. E füzet írásakor ez utóbbi folyamat is elkezdődött már (a vidékfejlesztés egyes jogcímeinek Agrárkamarához delegálása), ugyanakkor annak gyakorlati szempontból lényeges elemei még nem ismertek.

Fejlesztési irányok és lehetőségek szintézise

A fent felsorolt problémák nem kezelhetők kizárólag helyi szinten, sőt számos olyan vidékközpontú, rurális szemléletű országos stratégiára (népesedési, szociális, gazdaság- és agrárfejlesztési, közlekedésfejlesztési) és hozzá kapcsolódó cselekvési tervre volna szükséges, amelyekhez a helyi és a központi szint integráltan tudna kapcsolódni a helyzet javítása érdekében. A vidékfejlesztésben érdekelt szakmai körökben érzékelhetővé vált az a vélekedés, amely szerint a hazai vidék sok kérdésben „magára van hagyva”. Olyan problémák ezek, amelyek kormányzati stratégiai alapok nélkül nem kezelhetők a vidékfejlesztésen belül. Tehát nemcsak a térségi differenciálás hiánya, hanem a társadalmi és gazdasági problémáknak a vidék és a vidékfejlesztés szempontjából történő átgondolása, a fejlődési pályák közös megtervezése hiányzik. Emellett látható az is, hogy a vidéknek jelenleg juttatott támogatások messze nem elegendőek.

A központi kormányzaté mellett felvethető a helyi szereplők felelőssége is a hazai vidékfejlesztés sikertelenségében. Az empirikus vizsgálatból kiderült, hogy a stratégiaalkotási és tervezési munka tartalmi minősége elmarad a nyugat-európai színvonalától, ennek leggyakoribb jele, hogy helyi adottságok mentén szerveződő programok nagyon ritkán kerülnek be a dokumentumokba. A „szabványtervek” melletti legnagyobb hiba a stratégiai és cselekvési tervek által kijelölt útról való letérés, az ad hoc térségfejlesztési döntések meghozatala.

Természetesen van jó példa Magyarországon is, ahol van megfelelő vezető és hozzáértő szakmai csapat, ott vannak sikerek is. Ezek azonban ritkán térségi, inkább egy-egy településre korlátozódnak. Mindenekelőtt azt gondoljuk, hogy térségi összefogással megvalósuló jó példákra lenne szükség, melyek a külső és a belső kohézió erősítésének irányába mutatnak, ezek

rendezhetik a napjainkra teljesen szétzilált, projekt-érdekezérelt város-vidék kapcsolatokat is, hiszen város nélkül nincs vidék, és vidék nélkül a város is csak átmenetileg létezhet.

Véleményünk szerint tehát új, a vidék érdekeit szem előtt tartó országos tervezésre, helyi szinten a lokális adottságokra épülő stratégiaalkotásra, több szakemberre és forrásra, átláthatóbb, a programozás elvét megkövetelő és kevésbé bürokratikus pályázati rendszerre, az EU prioritások mellett a hazai preferenciákat támogató programokra, és a város-vidék kapcsolatok rendezésére van szükség. Ha mindezek rendelkezésre állnak, akkor kialakulhat egy olyan környezet, illetve feltételrendszer, amiben hosszú távon (minimum 10 év) dolgozva sikereket lehet elérni a hazai vidéki térségek felzárkóztatásában.

Ellenőrző kérdések

- Milyen tényezők, lehetőségek merültek fel a rurális terek definiálása során?
- Jellemezze a vidékfejlesztésben alkalmazott térségfejlesztési megközelítéseket!
- Európai szinten mely tényezők fontosságára világítottak rá a vizsgálatok a sikeresen fejlődő térségek vonatkozásában?
- Melyek a magyar vidéki térségek lokális erőforráskészletét differenciáló tényezők?
- Milyen strukturális problémák jellemzik a hazai vidékfejlesztést?
- Milyen fejlesztési perspektívák nyílhatnak a magyar vidéki térségek előtt?

Felhasznált és ajánlott irodalom

Cloke, P. J. 1985: Whither rural studies? *Journal of Rural Studies*. 1, (1), pp. 1-9.

Bryden, J. 1998: *Development strategies for remote rural regions: what do we know so far?* Paper presented at the OECD International Conference on Remote Rural Areas—Developing through Natural and Cultural Assets, Albarracin, Spain, November 5–6. 1998.

COUNCIL OF EUROPE (1996): *Recommendation 1296 (1996) on a European Charter for Rural Areas*. <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta96%2FEREC1296.htm>

Csatári B. 2000: A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 532-544.

Dorgai L. 1998a: Az agrárgazdaság szerepe és helye a vidékfejlesztésben. *A Falu*, 13, (4), pp. 31–37.

Dorgai L. 1998b: Néhány gondolat a „mi tekinthető vidéknek” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 42, (5), pp. 60–64.

Halmi P. – Csatári B. – Tóth E. 2009: A vidék jövője - az agrárpolitikától a vidékpolitikáig In: Banczerowski J.-né– Bárdosi V.-né Horányi K. – Horváth Cs. – Szemenyei I. – Wagner P. (szerk.): *Stratégiai Kutatások 2008 - 2009: Kutatási jelentések*. Miniszterelnöki Hivatal – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. pp. 233–255.

Hodge, I. – Monk, S. 2004: The economic diversity of rural England: stylized fallacies and uncertain evidence. *Journal of Rural Studies*, 20, pp. 263–272.

OECD (2009): Methods to monitor and evaluate the impacts of agricultural policies on rural development. *Working Party on Agricultural Policies and Markets, TAD/CA/APM/WP 2/FINAL*,

Párizs.SEGIRA http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/employment/full-text_en.pdf

Sinabell, F. 2008: To what extent is Rural Development a Joint Product of Agriculture? Overview and Policy Implications. In: *Multifunctionality in Agriculture: Evaluating the Degree of Jointness*, Policy Implications, OECD Publishing. pp. 17–46.

Terluin, I. J. – Post, J. H. 2000: *Employment Dynamics in Rural Europe*. CAB International, Wallingford.

Terluin, I. J. 2003: Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*. 19, (3), pp. 327–344.

Whitener, L. A. – Parker, T. 2005: Policy Options for a Changing Rural America. *Amber Wave. Perspectives on Food and Farm Policy*. (Special Issue), pp. 58–65.

ÚMVP félidei értékelés http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/countries/hu/mte_rep_hu_hu.pdf